

Müxtəlif sistemli dillərdə modal feillərin spesifik xüsusiyyətləri

Aytən Samir qızı Seyidova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
Azərbaycan Dillər Universiteti
E-mail: seyidli.ayten@hotmail.com

Rəyçilər: filol.f.d., dos. S.B. Mustafayeva,
filol.f.d. F.F. Qurbanova

Açar sözlər: modal feil, dil, xüsusiyyət, ifadə, əsl, ikinci, təsnifat

Ключевые слова: модальный глагол, язык, особенность, выражение, действительное, вторичное, классификация

Key words: modal verb, language, peculiarity, expression, real, secondary, classification

Müasir ingilis dilində modallığın əsas ifadə vasitələrinin modal feillər olunduğu yuxarıdakı abzaslarda dəfələrlə qeyd olunmuşdur. O. Musayev həmin modal feilləri öz aralarında *əsl* və *ikinci dərəcəli* olmaqla iki qrupa bölür. O. Musayevin təsnifatına istinadən əsl modal feillərə *can*, *may*, *must* və *ought to* ikinci dərəcəli modal feillərə isə digər modal feillər aid edilir. Bu bölgüyə əsasən *shall*, *should*, *will*, *would* feillərə ikinci qrupa yəni ikinci dərəcəli modal feillərə daxildir.

Shall modal feili qədim ingilis dilində işlənən *sceal* sözündən yaranmışdır. Qədim isveç dilində işlənən *skal*, alman dilində işlənən *soll*, holland dilində işlənən *zal* feilləri də *shall* feili ilə eyni köklü olub funksiyalarına görə modal feil hesab olunur. Bu feillərin hər biri sadə gələcək zaman anlayışı, zərurət və yaxud da vaciblik ifadə edir (1, s. 90).

Məlum olduğu kimi müasir ingilis dilində *shall* feili həm köməkçi feil həm də modal feil kimi işlənir. Köməkçi feil kimi *shall* birinci şəxsin tək və cəm formalarında gələcək zaman formasını düzəltmək üçün istifadə olunur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilinin Britaniya variantında ingilis dilinin Amerika variantının təsiri altında *shall* feilinin işlənməsi *will* feili tərəfindən sıxışdırılır. Xüsusən də, canlı danışıq dilində bu qayda özünü daha çox göstərir. Bununla belə *shall* feilinin işlənməsi rəsmi sənədlərdə, eləcə də, Britaniyanın cənub dialektində hələ də qalmaqdadır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, işləndiyi yerdən asılı olmayaraq *shall* feili köməkçi feil funksiyasını yerinə yetirməklə gələcək zaman anlayışı bildirməklə yanaşı modallıq mənasını da özündə əks etdirir.

Köməkçi feil kimi *shall* birinci şəxsin tək və cəm formasında işlənir:

We shall graduate from the university in three years - Biz üç il sonra universitetdən məzun olacağıq.

He will be back tomorrow. - O, sabah qayıdacaq.

Danışıq dilində ingilis dilinin hər iki formasında *shall* feilinin ixtisar olunmuş forması istifadə olunur.

I'll read ten chapters tomorrow. - Mən sabah on fəsil oxuyacam.

He'll call you and tell everything. - O, sənə zəng vuracaq və hər şeyi deyəcək.

Modal feil kimi *shall* aşağıdakı mənaları ifadə etmək üçün işlədilir.

1. *Shall* feili birinci şəxsin tək və cəm formasında sual cümləsində həm söhbətindən bir şeyin icrası üçün razılıq almaq məqsədilə işlədilir.

Shall I close the window? - Pəncərəni bağlaya bilərəm mi?

Where shall we wait for you ? - Səni harda gözləyəcəyik?

Shall we go for a walk? - Gəzməyə gedəcəyik?

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin sual cümlələrinin mənasını dəyişmədən Let's ifadəsi ilə də vermək olar:

Let's go for a walk, shall we? - Lets talk about your future, shall we?

2. Shall modal feil kimi vəd güclü niyyət bildirir. Belə hallarda shall ikinci və üçüncü şəxslə işlənir. Bu zaman shall zəif vurğu ilə tələffüz olunur, məsələn:

Tell her that she shall have the books tomorrow - Ona denən ki, o sabah kitablarına sahib olacaq.

It shall be done as you wish- İstədiyiniz kimi ediləcək.

You shall never know a sad moment - Heç bir kədərli anın olmayacaq.

He shall get his money - O, pulunu qazanacaq.

I want that prize and I shall win it.

O mükafatı istəyirəm və onu qazanacam.

3. Shall feili ikinci və üçüncü şəxslə işlənərkən hədə və xəbərdarlıq bildirir, məsələn:

That day shall come - Həmin gün gələcək.

She shall pay for it, she shall - O ödəyəcək.

You shall stay just where you are - Yalnız olduğun yerdə qalacaqsan.

He shall do as I say - O, mənim dediyim kimi edəcək.

4. Shall bir kəsə məsləhət, xahiş edərkən işlənir bu zaman yalnız birinci şəxsin təkində işlənir, məsələn:

What shall I do?; Where shall I go? ; Why shall I stay here?

Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən mənalar mətnin ümumi məzmunundan aydın olur (2, s. 101).

Shall modal feili digər modal feillərdən spesifik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Belə ki, o heç vaxt sırf modallıq (danışanın hərəkətə olan münasibətini) bildirmir.

Shall modal feili məzmunca ikili xarakterə malikdir. Məsələn;

Shall I read the text?- cümləsində shall feili modallıqla bərabər həm də gələcək zaman da bildirir. Belə ki, bu cümlə də danışan bir tərəfdən hərəkətin icrası üçün icazə istəyir, digər tərəfdən də hərəkətin icrası gələcəyə aid edilir. Bu qrammatik mənaların hər ikisi də ancaq shall feili vasitəsilə ifadə edilir. Bu shall feilinin mənaca ikili xarakterə malik olduğunu göstərir.

Shall yarımmodal feili aşağıdakı mənaları ifadə etmək üçün işlədilir:

1.Məcburiyyət və ya qəti əmr bildirmək üçün, məsələn:

You shall not leave the room before you finish your work. - İşini qurtarmayınca otağı tərk etməyəcəksən (3, s. 276).

2.Hədə və xəbərdarlıq bildirmək üçün , məsələn:

You shall never see me again! - Sən birdaha məni görməyəcəksən !

No man shall drive me from a place by terror. - Heç kəs məni güclə burdan apara bilməz.

3.Vəd bildirmək üçün, məsələn:

No man shall come here without your entire consent. – Sənin tam razılığın olmadan heç kəs buraya gəlməyəcək.

You shall have my answer tomorrow. - Sən mənim cavabımı sabah alacaqsan.

“You shall have it”, he answered - O, cavab verdi: “O, sənin olacaq.”

4. Təklif bildirmək üçün , məsələn:

Shall I carry that for you? - Bunu sənin üçün aparım?

Shall modal feili dilimizə, adətən feilin qəti gələcək zaman şəkilləri (-acaq/-əcək) vasitəsilə tərcümə olunur; adi gələcək zamandan fərqli olaraq bu halda shall feili məntiqi vurğuya malik olur, məsələn:

“You shall read the books”, said the teacher decidedly. - Müəllim qətiyyətlə dedi: “Siz bu kitabları oxuyacaqsınız”.

You shall be punished for your behavior! - Siz öz davranışınıza görə cəzalanacaqsınız!

Shall modal feilin sual cümlələrində işlənməsi ikimənalıdır. O, birincisi, cavab almaq məqsədi güdən sual cümləsidir. Məsələn,

Shall I see you tomorrow?-Səni sabah görəcəyəm?

Sual verənin rəyindən asılı olaraq bu suala həm təsdiq, həm də inkar cavab vermək olar. Sual məqamında işlənən shall feilin başqa bir mənası zərurət, vaciblik bildirməkdir. Məsələn,

Shall I come and fetch you? - Mən gəlib sizi tapmalıyam?

Y.A.Zvereva göstərir ki, shall feilin bu cür işlənməsi bədii üslubda məhdudlaşır, elmi üslubda o, özünü göstərmir (4, s. 22).

F.R.Palmer belə hesab edir ki, shall feilin məcburilik (vaciblik) mənasında işlənməsinin formal əlaməti onun will feili ilə əvəz oluna bilməsi və shall feilin şərt budaq cümləsində işlənməsi imkanlıdır (5).

Məlumdur ki, ingilis dili və Azərbaycan dili etnik köklər baxımından tamamilə fərqli dil qruplarına aiddir. Elə bu səbəblə də, iki dil arasında hər mövzuda olduğu kimi, modallıqla bağlı məsələlərdə fərqlilik özünü göstərir.

Azərbaycan dili ilə müqayisədə götürdükdə biz shall feilin aşağıdakı xüsusiyyətlərini qeyd edə bilərik.

Shall feili Azərbaycan dilində feilin qəti gələcək zaman formasına uyğun gəlir. Məsələn:

I shall go to the village this summer. - Bu yay mən kəndə gedəcəyəm.

Əlbəttə, modallığın növlərindən birini “inam, yəqinlik, əminlik” mənasını hesab ediriksə, demək lazım gəlir ki, məhz belə bir məna sadə (yaxud “İndefinite”) gələcək zaman formasına tamamilə xas olan bir xüsusiyyətdir.

Shall feilin inkarda işlənməsi də Azərbaycan dili ilə müqayisədə bir sıra özünəməxsusluqlar nümayiş etdirir. Həmin mənalardan birincisi əsas feilə ifadə olunan hərəkətin icrasının inkar edilməsidir: We shall not work tomorrow. - Biz sabah işləməyəcəyik.

Shall feilin işlənməmə sahəsində Azərbaycan dilində ingilis dili ilə tipoloji oxşarlıq başqa bir cəhətdə də özünü göstərir. Belə ki, hər iki dildə də “keçmişdə gələcək” zaman forması işlənir. İngilis dilində həmin zaman shall feilin derivatı olan should modal feili ilə, Azərbaycan dilində isə qəti və qeyri-qəti zaman formalarının “idi/imiş” bağlamaları ilə işlənməsi şəklində özünü göstərir.

Coe Patroni grinned: “If I dont blast her out, may be I shall flow her apart”. - Cou Patroni gülümsədi: “Əgər bunu burdan çıxara bilməsəm, heç olmasa tikə-tikə edə bilərəm ki?”

Shall feilinə xas olan maraqlı xüsusiyyətlərdən biri onun təfəkkür feilləri ilə işlənməsidir. Baş cümlədə işlənən həmin feillər shall feilin qoşulduğu əsas feilin feilin ifadə etdiyi hərəkətin icra olunması imkanını artırır. Məsələn:

I think I shall cust go to the ladies room. I expect it will be all right. - Deyirəm, bəlkə ayaqyoluna gedim. Məncə, orada keçib gedər. (Belə düşünürəm ki, qadın otağın (ayaqyoluna) gedim. Zənn edirəm ki, yaxşı olacağam).

Shall modal feili to have feili ilə də işlənir. Müvafiq konstruksiya ilə “zərurət (məcburiyyət)” mənasını ifadə edir. Bu zaman budaq cümlədə if şərt bağlayıcısı işlənir və hal-hazırda

mümkün olmayan şəraiti bildirir. Məsələn: "Look" Ordway said, "If this is a bad time, I shall tell this people they'll have to come back some other day". - Ordvey dedi: - Əgər münasib vaxt deyilsə, mən bu adamlara deyim ki, başqa vaxt gəlsinlər (Bax, - Ordvey dedi, - Əgər bu pis vaxtdırsa, mən bu adamlara deyim ki, onlar birdə başqa gün gəlsinlər).

Qeyd etmək lazımdır ki, shall modal feili modal sözlərlə də işlənmə xüsusiyyətinə malikdir:

Of course, I shall help - Əlbəttə, kömək edərəm.

Of course modal sözü yəqinlik, qətilik bildirir. I shall help feili silsilə icrası şübhəsiz olan, amma hələki icra olunmamış hərəkəti bildirir. Yuxarıda verdiyimiz cümlənin tərcüməsində "kömək etmək qeyri-qəti gələcək zaman formasından istifadə edilmişdir. Bu səhv deyildir. Amma həmin kontekstdə feilin qəti gələcək zaman formasından da istifadə etmək mümkündür: Əlbəttə (təbidir ki), kömək edəcəyəm.

İngilis dilində ikinci dərəcəli modal feillərdən biri də *should* modal feilidir. İngilis dilində vasitəli nitqi vasitəsiz nitqə çevirmək üçün vasitəli nitqdə verilmiş feilin ekvivalenti kimi həmin feilin müvafiq keçmiş zaman forması işlədilir. Bu zərurətdən də shall modal feilin keçmiş zaman forması kimi should feili yaranmışdır (6).

Should modal feili öz inkişafı nəticəsində yeni məna çalarları qazanmışdır. Should modal feili shall feilindən fərqli olaraq yeni məna - məsləhət bildirmək mənasını kəsb edir (6, s.277). Shall feili kimi, feili də ikili xüsusiyyətə malikdir; should feili köməkçi feil kimi:

1. Vasitəli nitqdə keçmişə nəzərən gələcək zamanın (future in –the past) ifadəsində;

1. Qeyri-real şərt budaq cümlələrində (The Unreal Conditional Mood); feilin Güman şəkilində işlədilə bilər. Məsələn,

2. Vasitəli nitqdə keçmişə nəzərən gələcək zamanda birinci şəxsin təkində və cəmində should + məsdər işlədilir. Məsələn,

We said that we should find him.- Biz dedik ki, onu tapacağıq.

3. Qeyri-real şərt budaq cümlələrində, baş cümlədə işlənmiş birinci şəxsin təkində və cəmində should + məsdər işlədilə bilər, məsələn,

a) If I were you, I should help him. - Sənin yerində olsaydım, ona kömək edərdim.

b) If the weather had not been bad, we should have gone for a walk. - Hava pis olmasaydı gəzməyə gedərdik.

c) Even if I were there now, I should not help him. - Əgər indi orda olsaydım belə, ona kömək etməzdim.

ç) I am tired now, or I should help you now. - İndi yorğunam yoxsa sənə kömək edərdim.

d) But for bad weather we should go for a walk.- Pis hava olmasaydı, gəzməyə gedərdik.

e) Feilin Güman şəkilində bütün şəxslərdə xəbər should + məsdər ilə ifadə olunur, məsələn,

ə) It is important that she should see the body.- Vacibdir ki, o, meyiti görsün.

f) He hid behind the door lest anybody should see him. - O, qapının arxasında gizləndi ki, heç kəs onu görməsin.

d) Josie did her best to smoothe me and said she should dance herself , so that old Prescott should not get after us all. - Cəmi məni sakitləşdirmək üçün əlindən gələni etdi və dedi ki, o, özü təkcə rəqs edəcək ki, qoca Preskot bizi rəqsə dəvət etməsin.

Qeyd etmək lazımdır ki, should modal feilindən sonar ya qeyri-müəyyən zamanda (Indefinite Infinitive) ya da bitmiş zamanda (Perfect Infinitive) olan məsdər işlədilə bilər. Should modal feili əsasən məsləhət mənasında işlədilir, məsələn:

I should be very glad to have a few words with you if I may, Mr.Blake. - Cənab Bleyk,

sizinlə söhbət etmək mümkün olsaydı, çox şad olardım.

Məsləhət mənası ifadə edərkən, should modal feili ought feili ilə demək olar ki, eyni mənə kəsb edir. Məsələn, You should follow her advice cümləsindəki should feilini ought feili ilə əvəzləmək mümkündür.

Modal feillər və onların kiçik bir qrupu kimi göstərilən yarım modal feillər olan *shall, should, will, would* feilləri modallıq kateqoriyasının əsas ifadə vasitəsi kimi ifadə olunan fikrə münasibət bildirməklə dilin əsas funksiyası hesab olunan kommunikativ funksiyanın icra olunmasında əvəzsiz rol oynayır.

Modal feillər danışıqda geniş istifadə olunur və bu da onların diskursiv xüsusiyyəti kimi müəyyən olunur. Müxtəlif diskurs növlərində işlədilən modal feillər əsasən *əminlik, yəqinlik, qətilik, inad, müqavimət, təkid* kimi mənə çaları ehtiva edir və eyni zamanda nəzakətli sual cümlələrinin düzəldilməsində, bədii ədəbiyyata daha çox xas olan emosionalıq dərəcəsi güclü fikirlərin ifadəsində bilavasitə iştirak edir.

Modal feillərin həm canlı danışıq dilində, həm də ədəbi dildə geniş istifadə olunması nitqi zənginləşdirməklə bərabər, danışanın mövzuya münasibətinə də aydınlıq gətirir.

Bu feillərin digər bir üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, əsas feillərlə işlənməklə bir- birinə yaxın mənalar ifadə etməklə yanaşı olduqca fərqli mənaları da ifadə edə bilirlər və bu mənalar Azərbaycan dilinə müxtəlif vasitələrlə tərcümə olunur.

Məqalənin aktuallığı. Müxtəlif sistemli dillərdə modal feillər arasında fərqlərin müəyyən-ləşdirilməsi və koqnitiv dilçilik baxımından araşdırılması məqalənin aktuallığını şərtləndirir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Müxtəlif sistemli dillərdə modal feillərin koqnitiv-semantik funksiyaların araşdırılması məqalənin elmi yeniliyini təşkil edir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə fərqləndirilən vasitələr tələbələr, müəllimlər, tədqiqatçıların istifadəsinə yardımçı ola bilər.

Ədəbiyyat

1. Каушанская V.L. и др. Грамматика английского языка. М.: Айрис-пресс, 1973.
2. Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 1997.
3. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка, М.: Высшая школа, 1993.
4. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка. Л.: Просвещение, 1971.
5. Ганшина М.А., Василевская Н.М. English Grammar. М.: Высшая школа, 1964.
6. Nelson G., Buckey J. The Internet Grammar of English. London: Survey of English Usage, 1998.

А.С. Сейидова

Особые характеристики модальных глаголов на разных системных языках

Резюме

В статье рассматриваются особенности модальных глаголов в различных системных языках. В нем говорится, что модальные глаголы английского языка представляют собой небольшой класс вспомогательных глаголов, используемых в основном для вы-

ражения модальности (таких свойств, как возможность, обязательство и т. д.). Их можно отличить от других глаголов по их дефектности (у них нет причастий или форм инфинитива) и по их нейтрализации (они не принимают окончание - (e) s в третьем лице единственного числа). Также в статье проанализированы реальные и второстепенные типы модальных глаголов.

A.S. Seyidova

Specific characteristics of modal verbs in different system languages

Summary

The article deals with the specific characteristics of modal verbs in different system languages. It states that the modal verbs of English are a small class of auxiliary verbs used mostly to express modality (properties such as possibility, obligation, etc.). They can be distinguished from other verbs by their defectiveness (they do not have participle or infinitive forms) and by their neutralization (that they do not take the ending -(e)s in the third-person singular). The real and secondary types of modal verbs have been analyzed in the article as well.

Redaksiyaya daxil olub: 08.02.2021